

GERTRUDE STEIN

AUTOBIOGRAFIA D'ALICE B. TOKLAS

Traducció d'Assumpta Camps

L'AVENÇ

AUTOBIOGRAFIA
D'ALICE B. TOKLAS

LLEGIR EN CATALÀ
ASSOCIACIÓ D'EDITORIALS INDEPENDENTS

L'AVENÇ

Gertrude Stein

AUTOBIOGRAFIA
D'ALICE B. TOKLAS

Traducció d'Assumpta Camps

L'AVENÇ
Barcelona
2019

Títol original: *The Autobiography of Alice B. Toklas* (1933)

Aquesta traducció va ser publicada per primer cop l'any 1992 per Edicions 62, dins la col·lecció «Les millors obres de la literatura universal. Segle xx»

Barcelona, maig de 2019

© del text, Gertrude Stein, 1933 © renovat el 1961 per Alice B. Toklas.

Aquesta traducció es publica amb l'acord de Random House, una divisió de Penguin Random House LLC.

© de la traducció, Assumpta Camps i Olivé, 1992.

© d'aquesta edició, L'Avenç, S.L., 2019

Passeig de Sant Joan, 26, 2n 1a

08010 Barcelona

Telèfon: 93 245 79 21 Fax: 93 265 44 16

www.lavenc.cat

www.ellsllibresdelavenc.cat

www.llegirencatala.cat

Es reserven tots els drets.

Qualsevol forma de reproducció, distribució, comunicació pública o transformació d'aquesta obra només pot ser realitzada amb l'autorització dels seus titulars, amb excepció prevista per la llei. Adreça a CEDRO (Centre Espanyol de Drets Reprogràfics) si necessita reproduir algun fragment d'aquesta obra (www.conlicencia.com; 93 272 04 47).

L'Avenç forma part de l'Associació d'Editorials Independents Llegir en Català.

Disseny i composició: L'Avenç

Il·lustració de la coberta: Gertrude Stein i Alice B. Toklas arribant a Nova York a bord del paquebot francès *Champlain* el 1934.

BIC: BGL

ISBN: 978-84-16853-30-4

Ref. AVEN0110

Dipòsit legal: B. 9757-2019

Impress a Gràfiques 92

TAULA

Abans d'anar a París	9
La meva arribada a París	13
Gertrude Stein a París (1903-1907)	39
Gertrude Stein abans d'anar a París	83
1907-1914	101
La guerra	165
Després de la guerra (1919-1932)	221

II

LA MEVA ARRIBADA A PARÍS

Això va ser l'any 1907. Gertrude Stein estava revisant la publicació de *Three Lives* que li imprimien privadament, i estava del tot immersa en *The Making of Americans*, el seu llibre de mil pàgines. Picasso havia acabat de pintar aquell seu retrat que no agradava a ningú, excepte al pintor i a la model, i que ara és tan famós, i havia tot just començat aquell quadre tan estrany i complicat de tres dones, Matisse havia acabat feia poc el seu *Bonheur de vivre*, la primera gran composició que li donà el nom de *fauve* o zoo. Era l'època que Max Jacob va batejar d'ençà d'aleshores com l'edat heroica del cubisme. Recordo que no fa gaire temps vaig sentir Picasso i Gertrude Stein parlar sobre algunes coses que havien passat en aquella època, un d'ells va dir que no podia haver passat tot allò aquell any, oh, va dir l'altre, benvolgut amic, oblides que aleshores érem joves i fèiem moltes coses en un any.

Hi ha tant per contar del que passava aleshores, i del que havia passat abans i que havia conduït fins allà, però aquí he de descriure el que jo vaig veure quan vaig arribar.

La casa del número 27 de la Rue de Fleurus estava composta aleshores, igual que ara, per un petit pavelló de dos pisos que tenia quatre habitacions petites, una cuina i un bany, i un estudi contigu molt gran. Ara l'estudi està unit al pavelló per una petita sala de pas afegida el 1914, però en aquella època,

l'estudi tenia la seva pròpia entrada, podies trucar al timbre del pavelló o a la porta de l'estudi, i molta gent feia les dues coses, però la majoria trucaven a la porta de l'estudi. Jo tenia el privilegi de fer les dues coses. Em van convidar a sopar un disabte a la nit, que era el vespre que hi anava tothom i, de fet, hi va anar tothom. Jo vaig anar-hi a sopar. Héléne el va preparar. He de parlar una mica d'Héléne.

Héléne ja feia dos anys que s'estava amb Gertrude Stein i el seu germà. Era una d'aquelles admirables *bonnes*, en altres paraules, una d'aquelles minyones excel·lents per a tot, bones cuineres que s'encarregaven a consciència del benestar dels seus amos i d'elles mateixes, fermament convençudes que tot el que es podia comprar era excessivament car. Oh, però és massa car, era la seva resposta a qualsevol pregunta. No malgastava mai, i duia la casa per un preu regular de vuit francs el dia. Fins i tot pretenia incloure els convidats dins aquest preu, era el seu orgull, però, és clar, això era ben difícil, ja que, tant pel bon nom de la casa com per satisfer els seus amos, sempre havia de fer menjar suficient per a tothom. Era una cuinera d'allò més excel·lent i feia un *soufflé* exquisit. En aquella època, la majoria dels convidats vivien més o menys precàriament, ningú no es moria de gana, sempre hi havia algú a qui recórrer, però, així i tot, molts d'ells no nedaven pas en l'abundància. Va ser Braque qui va explicar uns quatre anys més tard, quan ja tots començaven a ser coneguts, amb un sospir i un somriure, com havia canviat la vida: ara tots tenim cuineres que saben fer *soufflé*.

Héléne tenia les seves pròpies opinions: per exemple, no li agradava Matisse. Deia que un francès no s'havia de quedar a sopar de manera imprevista, especialment si abans havia preguntat a la minyona què hi havia per sopar. Deia que els estrangers tenien tot el dret de fer aquestes coses, però un francès no, i Matisse ho havia fet una vegada. Per tant, quan Miss Stein li va dir, Monsieur Matisse es quedarà a sopar avui, ella contestà, aleshores no faré cap truita sinó ous ferrats. Gastes

la mateixa quantitat d'ous i de mantega, però demostra menys respecte, i ell ho entendrà.

Hélène es va fer càrrec de la casa fins a finals de 1913. Llavors el seu marit, mentrestant s'havia casat i ja tenia un fill petit, va insistir perquè deixés de treballar per als altres. Se'n va anar molt a contracor, i després sempre deia que la vida a casa no era mai tan divertida com a la Rue de Fleurus. Al cap d'un temps, tan sols tres anys més tard, va tornar per un any, ella i el seu marit passaven una mala ratxa, i el seu fill havia mort. Era tan alegre com sempre, i estava enormement interessada per tot. Deia, no és extraordinari, tota aquesta gent que jo vaig conèixer quan no eren ningú, ara sempre surten als diaris, i l'altra nit parlaven de Monsieur Picasso a la ràdio. Ostres, sempre parlen de Monsieur Braque als diaris, d'ell que acostumava a aguantar els quadres grans que s'havien de penjar perquè era el més fort, mentre el porter portava els claus, i exposen al Louvre, fixi-s'hi bé, el Louvre, un quadre d'aquell pobre Monsieur Rousseau que era tan tímid que ni tan sols no gosava trucar a la porta. Estava d'allò més interessada a veure Monsieur Picasso, la seva dona i el seu fill, i va cuinar el seu millor sopar per a ell, però ara ja no és el mateix, va dir, bé, va dir, suposo que és natural, però ara té un fill preciós. Vam creure que Hélène havia tornat per donar una ullada a la nova generació. En certa manera era així, però no estava interessada en ells. Va dir que no li havien fet cap impressió, la qual cosa els va entristir perquè la seva llegenda era ben coneguda arreu, a París. Al cap d'un any, les coses s'arreglaren, el seu marit ja guanyava més diners, i ella es quedà a casa una vegada més. Però tornem novament al 1907.

Abans de parlar dels convidats, he de parlar del que vaig veure. Tal com he dit, com que m'havien convidat a sopar, vaig trucar al timbre del petit pavelló i em van fer passar a la petita sala, i després al petit menjador tot recobert de llibres. A l'únic espai lliure que quedava, les portes, hi havien penjat uns quants di-

buixos de Picasso i de Matisse. Com que els altres convidats encara no havien arribat, Miss Stein em va conduir a l'estudi. Plovia sovint a París, i sempre era difícil passar de l'antic pavelló a l'estudi enmig de la pluja i en vestit de nit, però no t'has pas d'amoïnar per aquestes coses perquè els amfitrions i la majoria dels convidats no s'hi amoïnen. Vam entrar a l'estudi, el qual va obrir amb una clau *yale*, l'única clau *yale* del barri, en aquella època, i això no era tant per seguretat, perquè aleshores els quadres no tenien valor, com perquè la clau era petita i es podia ficar a la bossa de mà, a diferència d'aquelles enormes claus franceses. Arrambats a la paret hi havia diversos mobles grans d'estil renaixement italià i, al mig de la sala, una gran taula renaixentista, amb una preciosa escrivania a sobre i, en un extrem, uns quaderns ben apilats, d'aquella mena que fan servir els nens francesos, amb representacions de terratrèmols i explosions a les cobertes. I totes les parets estaven cobertes de quadres fins al sostre. En un racó de l'habitació hi havia una estufa de ferro fos que Héléne, quan entrà, va omplir tot fent soroll, i en un altre racó, hi havia una gran taula amb claus de ferradures a sobre, i còdols, i petits broquets que contemplaves encuriosit sense tocar res, i que després va resultar que eren deixalles de les butxaques de Picasso i de Gertrude Stein. Però, tornem als quadres. Els quadres eren tan estranys, que, de primer, miraves força instintivament qualsevol altra cosa. He refrescat la memòria repassant algunes instantànies preses dins l'estudi en aquella època. Les cadires de la sala també eren totes d'estil renaixement italià, no gaire còmodes per a la gent amb les cames curtes, i tenien per costum asseure's sobre les cames. Miss Stein es va asseure prop de l'estufa, en una cadira esplèndida de respatller alt, i va deixar que les cames li pengessin, tranquil·lament, tal com era el seu costum, i quan algun dels visitants li demanava alguna cosa, ella s'aixecava de la cadira i normalment contestava en francès, no pas de seguida. Normalment es tractava d'alguna cosa que algú volia veure, dibuixos que estaven guardats

—en una ocasió un alemany va vessar tinta sobre un d'ells—, o d'algun desig que no podia satisfer. Però, tornem als quadres. Tal com ja he dit, cobrien completament les parets blanques fins dalt de tot. En aquella època, la sala estava il·luminada per altes instal·lacions fixes de gas. Eren al segon pis. Acabaven d'instal·lar-les-hi. Abans només hi havia torxes, i un dels convidats fornits aguantava la torxa mentre els altres miraven. Però acabaven d'instalar el gas, i un enginyós pintor americà que es deia Sayen, per distreure's del naixement del seu primer fill, estava treballant en alguna mena de dispositiu mecànic que permetés que les altes instal·lacions s'encenguessin per si mateixes. La vella propietària, extraordinàriament conservadora, no permetia l'electricitat a les seves cases, i no es va instal·lar l'electricitat fins al 1914, moment en què ho va autoritzar l'administrador, perquè la vella propietària aleshores ja era massa gran per adonar-se de la diferència. Però ara sí que parlaré dels quadres.

És molt difícil, ara que tothom ja s'ha acostumat a tot, de donar una idea de la mena d'incomoditat que senties quan contemplaves per primera vegada aquelles parets. En aquella època, hi havia quadres de tots els estils, allà, encara no havia arribat el temps en què només hi hauria Cézannes, Renoirs, Matisses i Picassos, ni, tal com va passar més tard, tan sols Cézannes i Picassos. En aquella època, hi havia molts Matisses, Picassos, Renoirs, Cézannes, però també hi havia moltes altres coses. Hi havia dos Gauguins, tres Manguins, un gran nu de Valloton que semblava que només volia ser diferent a l'Odalisca de Manet, un Toulouse-Lautrec. Una vegada, per aquella època, Picasso, mentre se'l mirava, va dir, arriscant molt, de totes maneres, jo pinto millor que ell. Toulouse-Lautrec havia estat el més important dels seus primers mestres. Més tard, vaig comprar un quadre molt petit del Picasso d'aquella època. Hi havia un retrat de Gertrude Stein fet per Valloton que podia ser un David però no ho era, hi havia un Maurice Denis, un petit Daumier, diverses aquarel·les de Cézanne, en una pa-

raula, hi havia de tot, fins un petit Delacroix i un Greco d'una mida mitjana. Hi havia Picassos enormes de l'època de l'Arlequí, dues rengleres de Matisses, un gran retrat d'una dona pintat per Cézanne, i altres Cézannes petits, tots aquests quadres tenien una història, i tot seguit la contaré. Em sentia confusa, i mirava i mirava, i em sentia confusa. Gertrude Stein i el seu germà estaven tan acostumats a aquest estat d'ànim en els convidats que ni s'hi fixaven. Aleshores es va sentir un truc fort a la porta de l'estudi. Gertrude Stein va obrir i va entrar un home elegant, baix i bru, amb uns cabells, uns ulls, una cara, unes mans i uns peus d'allò més vius. Hola Alfy, va fer ella, et presento Miss Toklas. Com està, Miss Toklas, va dir ell amb molta solemnitat. Era Alfy Maurer, un convidat habitual de la casa. Ja ho era abans que hi haguessin tots aquells quadres, quan només hi havia estampes japoneses, i era d'aquells que acostumava a encendre llumins per il·luminar un petit fragment d'un retrat de Cézanne. Naturalment, em podeu dir que aquest quadre està acabat, acostumava a dir als altres pintors americans que venien i miraven amb recel, m'ho podeu dir perquè està emmarcat; ara bé, qui ha sentit mai parlar d'algú que hagi emmarcat una tela si el quadre no està acabat. Havia continuat així, i continuat, i continuat, sempre amb modèstia, sempre sincerament, va ser ell qui va triar la primera sèrie de quadres per a la famosa col·lecció Barnes, uns quants anys més tard, amb fidelitat i entusiasme. Va ser ell qui, quan Barnes va arribar després a casa brandant el seu talonari, exclamà, et juro que no l'he portat jo. Gertrude Stein, que tenia un geni explosiu, va arribar un altre vespre, i també hi havia el seu germà, Alfy i un estranger. No li va agradar l'aspecte de l'estranger. Qui és aquest, li va dir a Alfy. Jo no l'he portat, va fer Alfy. Sembla jueu, va dir Gertrude Stein, és pitjor que això, diu Alfy. Però tornem a aquell primer vespre. Uns minuts després d'haver arribat Alfy, es va sentir un truc violent a la porta i el sopar és a punt d'Hélène. És estrany que no hagin arribat els Picasso,

van fer ells, però, no ens esperarem, almenys Hélène no s'esperarà. Per tant, vam sortir al pati, i vam entrar al pavelló i al menjador, i començarem a sopar. És estrany, va dir Miss Stein, Pablo és sempre la puntualitat en persona, no arriba mai ni massa tard, ni massa d'hora, n'està orgullós perquè diu que la puntualitat és l'educació dels reis, fins i tot fa que Fernande sigui puntual. Naturalment, sovint diu que sí encara que no tingui cap intenció de fer allò que ha dit que faria, no sap dir que no, el «no» no existeix en el seu vocabulari, i t'has d'espavilar per saber si aquell sí vol dir que sí o que no, però quan diu un sí que és que sí, i, pel que fa a aquest vespre, va dir que sí, sempre és puntual. Era un temps en què encara no hi havia cotxes, i ningú no patia pels accidents. Tot just havíem acabat el primer plat, quan vam sentir uns passos ràpids al pati, i Hélène va obrir la porta abans que truquessin al timbre. Pablo i Fernande, tal com tothom els deia aleshores, entraren. Ell, baix, de moviments ràpids però gens desassossegat, amb uns ulls que tenien l'estranya facultat de quedar bocabadats i abeurarse de tot el que desitjava veure. Tenia aquella soledat i els moviments de cap d'un toro encapçalant la correguda. Fernande era una dona alta i bonica, que duia un barret d'ala ampla encantador i un vestit nou de trinca, sense cap mena de dubte, estaven molt units. Em sap molt greu, va dir Pablo, ja saps, Gertrude, que jo mai no arribo tard, però és que Fernande havia encarregat un vestit per a la inauguració de demà i no ha arribat. Bé, de totes maneres ara ja sou aquí, va dir Miss Stein, i a Hélène no li fa res. I tots ens vam asseure. Jo estava al costat de Picasso, que no badava boca, i a poc a poc es va anar calmant. Alfy va felicitar Fernande, i ella de seguida es va tranquil·litzar. Al cap d'una estona, quan vaig dir en veu baixa a Picasso que m'agradava el seu retrat de Gertrude Stein: sí, va fer ell, tothom diu que no s'hi assembla gens, però això no hi fa res, ja s'hi assemblarà, va dir. La conversa aviat es va animar, i girava al voltant del dia d'obertura del saló dels inde-

pendents, que era el gran esdeveniment de l'any. Tothom estava interessat en els escàndols que podien esclatar. Picasso mai no hi exposava, però com que els seus deixebles ho feien, i hi havia un munt d'històries sobre els seus deixebles, les esperances i les pors creaven un ambient animat.

Mentre preniem cafè, se sentiren uns passos al pati i Miss Stein es va aixecar i va dir, no cal que us afanyeu, els faré passar, i se n'anà.

Quan vam entrar a l'estudi, hi havia un nombre considerable de persones a la sala, en grups separats, soles i per parelles, totes elles mirant i remirant. Gertrude Stein es va asseure al costat de l'estufa, parlava, escoltava, i s'aixecava per obrir la porta, i s'atansava a diverses persones per parlar i escoltar. Acostumava a obrir ella la porta quan trucaven, i la consigna habitual era, *de la part de qui venez-vous*, qui us ha convidat. La idea era que tothom hi podia entrar, però a París, per tal de conservar les formes, tothom té una consigna, se suposava que tothom era capaç de dir el nom d'algú que li n'hagués parlat. Era un simple formulisme, en realitat hi podia entrar tothom i com que, en aquella època, aquells quadres no tenien cap valor i no hi havia cap privilegi en el fet que se sabés que hi estaves convidat, només hi anaven els qui hi estaven realment interessats. Per tant, tal com deia, tothom hi podia entrar, encara que hi hagués una consigna. Miss Stein, una vegada que va obrir la porta i va dir, com de costum, qui us ha convidat, va sentir una veu que contestava ofesa, però, vostè mateixa, Madame. Era un jove que Gertrude Stein va conèixer en algun lloc i amb qui havia tingut una llarga conversa, i a qui va convidar cordialment, però del qual es va oblidar immediatament.

La sala de seguida va estar molt i molt plena, i qui era tota aquella gent. Grups de pintors i d'escriptors hongaresos, va resultar que una vegada hi van anar uns quants hongaresos i s'havia escampat la veu per tot Hongria, a cada poble on hi havia un home jove amb ambicions, aquest havia sentit parlar de

la Rue de Fleurus, número 27, i no vivia més que amb el propòsit d'anar-hi, i una bona colla ho aconseguiren. Hi anaven sempre, eren de totes les alçades i de totes les formes, de tots els graus de riquesa i de pobresa, alguns d'ells, encantadors, d'altres, senzillament uns brètols, i un era un jove pagès molt atractiu. Hi havia una munió d'alemanys, no gaire ben vistos perquè sempre volien que els ensenyessin tot el que estava guardat i acostumaven a trencar coses, i Gertrude Stein tenia una debilitat pels objectes fràgils, odiava la gent que només col·leccionava objectes que no es poguessin trencar. També hi havia un bon grapat d'americans, Mildred Aldrich, o Sayen, l'electricista, n'havien dut una colla, o bé algun pintor, o potser algun estudiant d'arquitectura s'hi havien deixat caure per casualitat i, a més, hi havia els *habitués*, entre els quals s'hi comptaven Miss Mars i Miss Squires, que més tard Gertrude Stein va immortalitzar en el seu conte sobre Miss Furr i Miss Skeene. Aquell primer vespre, Miss Mars i jo vam parlar d'un tema aleshores completament nou: com maquillar-se. Estava interessada en els diferents tipus, sabia que hi havia la dona decorativa, la dona interior i la dona intrigant; no hi havia cap dubte que Fernande Picasso era una dona decorativa, però, que era Madame Matisse, una dona interior, vaig dir, i a ella li va agradar molt. De tant en tant, se sentia la forta riallada espanyola i gemegant de Picasso, i l'esclat alegre de contralt de Gertrude Stein, la gent anava i venia, entrava i sortia. Miss Stein em va dir que m'assegués al costat de Fernande. Fernande sempre estava preciosa, però era poc eixerida. Vaig assegurar-me al seu costat. Era la primera vegada que seia al costat de la muller d'un geni.

Abans de decidir que escriuria aquest llibre sobre els meus vint-i-cinc anys amb Gertrude Stein, sovint deia que escriuria *Les mullers de genis amb qui he estat*. N'han estat tantes. He estat amb mullers que no ho eren, de mullers, de genis que ho eren de debò. He estat amb mullers de debò de genis que no eren genis de debò. He estat amb mullers de genis, de gairebé genis,

d'aspirants a genis, en poques paraules, he estat sovint i durant molta estona amb moltes i moltes mullers de molts genis.

Tal com estava dient, Fernande, que vivia amb Picasso, i anava amb ell des de feia temps, vull dir que els dos tenien vint-i-quatre anys aleshores, però feia temps que vivien junts, Fernande era la primera muller d'un geni amb qui vaig conversar, i no va ser pas la més avorrida. Vam estar parlant de barrets. Fernande tenia dos temes, els perfums i els barrets. Aquell primer dia, vam parlar de barrets. Li agradaven els barrets, tenia aquell autèntic instint francès pels barrets, si un barret no provocava cap plasereria masculina anant pel carrer, aquell barret no tenia èxit. Més endavant, a Montmartre, ella i jo passejàvem plegades un dia. Ella duia un ample barret groc, i jo en duia un de blau molt més petit. Mentre caminàvem, un treballador s'atura i va dir cridant, vet aquí el sol i la lluna passejant plegats. Ah!, em va dir Fernande amb un somriure, els nostres barrets són tot un èxit.

Miss Stein em va cridar i va dir que em volia presentar Matisse. Estava parlant amb un home d'una estatura mitjana, amb una barba tirant a pèl-roja, que duia ulleres. Tenia un aspecte molt eixerit, tot i que lleugerament feixuc, i Miss Stein i ell semblaven plens d'intencions ocultes. Quan m'hi vaig atansar, vaig sentir que ella deia, oh, sí, però ara seria més difícil. Estàvem parlant, va explicar, d'un dinar que vam organitzar aquí l'any passat. Acabàvem de penjar tots els quadres i vam convidar els pintors. Ja saps com són, els pintors, jo volia que estiguessin contents i, per tant, vaig col·locar cadascun d'ells davant del seu quadre, i estaven tan i tan contents que vam haver de demanar pa dues vegades, si coneixes França sabràs que això vol dir que estaven contents de debò, perquè aquí no es pot menjar ni beure sense pa, i vam haver de demanar pa dues vegades, és a dir que estaven realment contents. Ningú no s'adonà del meu petit arranjament, excepte Matisse, i no pas fins que ja se n'anava, i aleshores va dir, això em demostra que ets

molt dolenta, Matisse esclatà de riure i va dir, sí, conec bé Mademoiselle Gertrude, el món és un teatre per a tu, però hi ha teatres i teatres, i quan fas veure que m'escoltes amb tanta atenció i amb tant de compte, i no sents ni una paraula del que estic dient, aleshores et dic que ets dolenta de debò. Aleshores, els dos es posaren a parlar de la inauguració de l'independent, com tothom, i, naturalment, jo no vaig entendre ni un borrall. Però, de mica en mica ho vaig anar entenent, i després contaré la història dels quadres, dels seus pintors i dels seus deixebles, i el que significava aquella conversa.

Més tard, em vaig trobar al costat de Picasso. Estava meditant dret. Realment creu, em va dir, que m'assemblo al seu president Lincoln? Se m'havien acudit un munt de coses durant aquell vespre, però aquella no se m'havia pas acudit. Sap, va continuar, Gertrude (m'agradaria poder transmetre una mínima part de la senzilla estimació i de la confiança amb què sempre pronunciava el seu nom, i amb què ella deia sempre Picasso; durant tota la seva llarga amistat, amb tots aquells, de vegades, moments tempestuosos, i les seves complicacions, això, però, no canvia mai), Gertrude m'ensenyà una fotografia d'ell i he provat d'arreglar-me el cabell per assemblar-m'hi, crec que m'hi assemblo en el front. No sabia, en aquell moment, si se'm rifava o no, però em vaig compadir. No em vaig adonar aleshores de com d'americana se sentia Gertrude Stein, fins al moll de l'os. Més tard, jo li feia sovint la guitza posant-li el nom d'un general de la guerra civil, de qualsevol dels dos bàndols. Tenia una col·lecció de fotografies de la guerra civil, unes fotografies esplèndides, i ella i Picasso acostumaven a immerngir-s'hi. Llavors ell recordava tot d'una la guerra amb Espanya, i es tornava molt espanyol i molt ressentit, i Espanya i els Estats Units podien, a través de les seves persones, expressar sentiments ben amargs l'una de l'altra. Però en aquella meva primera vetllada, jo no sabia res de tot això i, per tant, em vaig comportar educadament i prou.

I aleshores la vetllada ja era a punt d'acabar-se. Tothom se n'anava, i tothom parlava de la inauguració de l'independent. Jo també me'n vaig anar, amb una targeta d'invitació per a la inauguració. I va ser així com va concloure una de les vetllades més importants de la meua vida.

Vaig anar a la inauguració amb una amiga, ja que la invitació que m'havien donat era per a dues persones. Hi vam anar molt d'hora. M'havien dit que hi anés d'hora, si no, no veuria res, i no hi hauria lloc per asseure's, i la meua amiga volia asseure's. Vam encaminar-nos cap a aquella construcció bastida només per a aquell saló. A França sempre construeixen coses només per a un dia, i després les desmunten. El germà gran de Gertrude Stein sempre deia que el secret de l'ocupació constant o de la manca d'atur a França era la quantitat d'homes ocupats activament a bastir i desmuntar construccions temporals. La naturalesa humana és tan constant a França que es poden permetre de ser tan temporals com vulguin amb les seves construccions. Vam encaminar-nos cap a aquella construcció baixa i llarga, i certament molt i molt temporal, que cada any bastien per a l'independent. Quan després de la guerra, o just abans, ja no ho recordo bé, donaren a l'independent unes sales permanents dins del gran edifici de l'exposició, el Grand Palais, va esdevenir molt menys interessant. Al capdavant, és l'aventura el que importa. Aquella llarga construcció estava esplèndidament il·luminada amb la llum de París.

En els primers, primeríssims temps, en els temps de Seurat, l'independent feia l'exposició en una construcció on hi plovia a dins. De fet, va ser així com, tot penjant els quadres sota la pluja, el pobre Seurat va agafar aquell refredat fatal. Ara ja no hi plovia a dins, feia un dia preciós i ens sentíem molt alegres. Quan vam entrar era tan d'hora, de fet, que gairebé vam ser les primeres a arribar. Vam passejar d'una sala a l'altra i, francament, no teníem ni idea de quins quadres la gent de dissabte al vespre hauria considerat que eren art i quins, en canvi, eren

tan sols assaigs del que a França es coneix com a pintors de diumenge, treballadors, perruquers i veterinaris, i visionaris, que només pintaven una vegada la setmana, quan no havien d'anar a treballar. Dic que no en teníem ni idea, però potser sí que en teníem alguna. Però no pas pel que feia a Rousseau, i hi havia un Rousseau enorme que era l'escàndol de l'exposició, era un quadre sobre els oficials de la república, ara és de Picaso, no, aquest quadre no podíem saber que seria un dels grans quadres i que, tal com havia de dir Hélène, havia d'arribar a estar al Louvre. També hi havia, si no em falla la memòria, un estrany quadre del mateix *douanier* Rousseau, una mena d'apoteosi de Guillaume Apollinaire amb Marie Laurencin ja gran darrere seu, com una musa. Aquest tampoc no l'hauria reconegut com una obra d'art seriosa. En aquella època, és clar, no en sabia res, de Marie Laurencin ni de Guillaume Apollinaire, però hi haurà moltes coses a contar-ne més endavant. Vam continuar i vam veure un Matisse. Ah, aleshores vam començar a sentir-nos com a casa. Reconeixíem un Matisse tan bon punt el vèiem, el reconeixíem de seguida i en gaudíem, i sabíem que era art de debò i bell. Era la figura gran d'una dona ajaguda enmig d'uns cactus. Un quadre que després de l'exposició va anar a parar a la Rue de Fleurus. Un bon dia, el fill de cinc anys del porter que anava a veure sovint Gertrude Stein, que n'estava molt, d'ell, li saltà als braços mentre estava dreta davant de la porta oberta de l'estudi i, en mirar per damunt de l'espatlla d'ella i veure el quadre, exclamà extasiat, *oh là là*, quin cos de dona més bonic. Miss Stein acostumava a contar aquesta anècdota sempre que un foraster ocasional deia, d'aquella manera agressiva amb què solen parlar els forasters ocasionals, tot contemplant aquest quadre, i què se suposa que representa.

A la mateixa sala del Matisse, una mica amagat darrere un envà, hi havia una versió hongaresa del mateix quadre feta per un tal Czobel que recordo haver vist a la Rue de Fleurus; era

aquell estil despreocupat que tenien els de l'independent de col·locar un deixeble cridaner davant per davant del seu mestre cridaner, però no tant.

Vam continuar més i més, hi havia moltes sales i una gran quantitat de quadres a cada sala, i finalment arribarem a la sala central, hi havia un banc de jardí, i hi havia gent que anava arribant, més aviat poca gent, i ens vam asseure al banc per tal de reposar.

Vam passar una estona reposant i mirant tothom que passava i era ben bé com la *vie de Bohème*, tal com es pot veure a l'òpera, i era ben bonic mirar-se'ls. De sobte, algú darrere nostre ens posà una mà a l'espatlla i esclafí a riure. Era Gertrude Stein. L'heu encertada, d'asseure-us aquí, va dir. Però, per què, vam dir nosaltres. Perquè just davant vostre hi ha el que té més importància de tot. Vam mirar, però no vam poder veure res, llevat de dos grans quadres que s'assemblaven molt, però no del tot. L'un és un Braque i l'altre és un Derain, va explicar Gertrude Stein. Eren uns quadres estranys, amb unes figures com uns blocs de fusta de formes estranyes, l'una, si no ho recordo malament, com d'un home i una dona, l'altra, de tres dones. I bé?, ens va dir quan encara reia. Estàvem confuses, havíem vist tantes coses estranyes que no sabíem què tenien d'estranyos aquells dos quadres. Es va perdre de seguida, engolida per una gentada excitada i voluble. Vam reconèixer Pablo Picasso i Fernande, ens va semblar que reconeixíem molta altra gent, tothom semblava estar interessat, sens dubte, en el nostre racó i ens hi vam quedar, però no sabíem per quina raó hi estaven tan especialment interessats. Al cap d'una estona considerable, Gertrude Stein va tornar novament, aquesta vegada fins i tot més excitada i divertida, d'una manera prou evident. Es va inclinar sobre nosaltres i va dir solemnement, voleu aprendre francès? Vam dubtar, per què, sí, podríem aprendre francès. Bé, Fernande us ensenyarà francès, aneu a buscar-la i digueu-li que us moriu de ganes d'aprendre francès.

Però, per què ens havia d'ensenyar francès, vam preguntar nosaltres. Perquè, bé, perquè ella i Picasso han decidit separar-se definitivament. Suposo que ja els havia passat abans, però no d'ençà que jo els conec. Ja sabeu que Pablo diu que si t'estimes una dona, li dones diners. Bé, doncs, és quan vols deixar una dona que has d'esperar fins que tens prou diners per donar-li. Volland li acaba de comprar el seu estudi i, per tant, ara es pot permetre de separar-se d'ella donant-li la meitat dels diners. Vol llogar una habitació per a ella sola i fer classes de francès, i aquí és on interveuen vosaltres. Bé, què té a veure això amb aquests dos quadres?, va preguntar la meua amiga, cada vegada més encuriosida. No res, va dir Gertrude Stein, mentre se n'anava amb una gran riallada.

Ja us contaré tota la història, tal com la vaig arribar a saber més tard, però ara he de trobar Fernande i proposar-li que em faci classes de francès.

Vaig passejar-me contemplant la gent, no m'havia imaginat mai que hi pogués haver tants tipus diferents d'homes que pintaven i miraven quadres. Als Estats Units, fins i tot a San Francisco, estava acostumada a veure dones a les exposicions d'art i alguns homes, però aquí tot eren homes, homes i més homes, de vegades acompanyats d'una dona, de vegades cinc o sis homes amb dues dones. Més tard em vaig acostumar a aquesta proporció. En un d'aquests grups de cinc o sis homes amb dues dones vaig veure els Picasso, és a dir, vaig veure Fernande amb el seu posat característic, amb l'índex encerclat amb un anell i aixecat enlaire. Tal com vaig descobrir més tard, tenia l'índex gairebé tan llarg, si no un pèl més llarg, que el dit del mig, i aquest, quan estava animada, la qual cosa, després de tot, no passava gaire sovint, ja que Fernande tenia un caràcter indolent, sempre s'alçava enlaire. Vaig esperar-me per tal de no irrompre en aquell grup on ella en un extrem, i Picasso a l'altre, eren els dos centres d'atracció, però al final vaig fer el cor fort per continuar i cridar-la, i dir-li què volia. Oh, sí, va dir ama-

blement, Gertrude ja me n'ha parlat, serà un plaer per a mi fer-vos classe, a tu i a la teva amiga, aquests dies estaré molt enfeïnada traslladant-me al meu apartament. Gertrude em vindrà a veure a finals de setmana, si tu i la teva amiga la voleu acompanyar, podríem parlar-ne aleshores. Fernande parlava un francès molt elegant, amb alguna relliscada, naturalment, de *montmartrois* que em costava d'entendre, però l'havien educat per fer de mestra d'escola, i la seva veu era deliciosa, i era molt, però molt bonica, i tenia un cutis magnífic. Era una dona alta, però tampoc gaire, perquè era indolent i tenia aquells braços curts i rodons que són la bellesa característica de totes les dones franceses. Va ser més aviat una llàstima que es possessin de moda les faldilles curtes, perquè fins aleshores ningú no es podia imaginar com tenen de musculades les cames la majoria de les franceses, només pensaves en la bellesa dels braços, curts i rodons. Vaig acceptar la proposta de Fernande i me'n vaig anar.

Quan tornava on havia deixat asseguda la meva amiga, em vaig anar acostumant no tant als quadres com a la gent. Vaig començar a adonar-me que hi havia una certa uniformitat de tipus. Molts anys més tard, és a dir, fa tan sols uns quants anys, quan va morir Juan Gris, que tots ens estimàvem tant (era, després de Picasso, el millor amic de Gertrude Stein), vaig sentir com ella deia a Braque, els dos estaven drets al funeral, qui són tota aquesta gent, són tants i tots em semblen coneguts, i jo ja no sé ni qui són. Oh, va contestar Braque, són tots ells gent que sovint trobaves a la inauguració de l'independent i del saló de tardor, i els veies dues vegades l'any, un any rere l'altre, i és per aquest motiu que et semblen tan coneguts.

Gertrude Stein i jo vam anar uns dies més tard a Montmartre, jo era la primera vegada que hi anava. Sempre més m'ha agradat. Hi anem de tant en tant, i sempre sento la mateixa tendra emoció d'aleshores. És un lloc on sempre t'estàs dret i, de vegades, esperant, no perquè hagi de passar res en especial,

només t'estàs dret. Els habitants de Montmartre no s'asseien gairebé mai, la majoria s'estaven drets, la qual cosa era com estar assegut en una cadira, les cadires de menjador franceses no són pas temptadores per asseure-s'hi. És a dir, que vaig anar a Montmartre i vaig començar el meu aprenentatge d'estar-me dreta. De primer, vam anar a veure Picasso, i després vam anar a veure Fernande. Ara Picasso no vol anar mai a Montmartre, no li agrada pensar-hi, i menys encara parlar-ne, van passar coses en aquella època que feriren profundament el seu orgull espanyol i, per a ell, el final de la seva vida a Montmartre va ser ple d'amarguesa i de desil·lusió, i no hi ha res de més amarg que la desil·lusió espanyola.

Però, en aquells temps, s'estava a Montmartre, i era d'allà, i vivia a la Rue Ravignan.

Vam anar a l'Odéon, i allà vam agafar un òmnibus, és a dir, ens vam enfilem dalt d'un òmnibus, un d'aquells bonics òmnibus arrossegats per cavalls que anaven força de pressa i travessaven regularment París, i pujaven pel turó fins a la plaça Blanche. Vam baixar allà, i pujàrem a peu per un carrer costerut amb botigues de queviures a cada banda, la Rue Lepie, i llavors tombàrem en una cantonada, i vam agafar una pujada encara més costeruda, de fet gairebé vertical, i vam arribar a la Rue Ravignan, que ara es diu plaça Émile-Goudeau, tot i que no ha canviat gens, amb aquelles escales que pujaven fins a aquell quadrat pla i petit amb aquells arbres petits i tendres, i un fuster en una de les cantonades, l'última vegada que hi vaig estar no fa gaire encara hi havia un fuster en una de les cantonades, i un petit cafè just abans de pujar les escales on ells acostumaven a menjar, encara hi és, i a l'esquerra, l'edifici baix de fusta dels estudis, que encara hi és.

Vam pujar el parell de graons i vam passar per la porta que estava oberta, tot deixant enrere, a l'esquerra, l'estudi on més tard Juan Gris havia de passar el seu calvari, però que aleshores estava ocupat per un tal Vaillant, un pintor mediocre, que

després va llogar el seu estudi com a vestidor femení per al famós banquet en honor de Rousseau, i llavors vam baixar un petit tram d'escala fins allà on Max Jacob poc després va tenir el seu estudi, i vam passar per una altra escala costeruda que ens va conduir a l'estudi on no feia gaire s'havia suïcidat un noi jove, Picasso va pintar en un dels seus primers i més meravellosos quadres els amics aplegats al voltant del taüt, vam deixar enrere tot això, i vam arribar a una gran porta. Gertrude Stein va trucar i Picasso obrí la porta i ens va fer passar.

Duia el que s'acostumava a anomenar una granota, que estava tota feta amb roba de texans blava o marró, crec que aquella era blava, i es diu granota perquè, com que és d'una sola peça amb un cinturó, si el cinturó no està cordat, i sovint no ho està, penja pel darrere, i sembla una granota. Els seus ulls eren els més meravellosos que he vist mai, tan grans i marrons, i les seves mans tan fosques i delicades, i vives. Vam entrar. Hi havia un sofà en un racó, una estufa molt petita que servia per cuinar i escalfar-se a l'altre racó, algunes butaques, aquella ampla i trencada on va seure Gertrude Stein quan la va pintar, i una pudor general de gos i de pintura, i hi havia una gossa grossa allà dintre, i Picasso la feia anar d'una banda a l'altra com si la gossa fos igual que un moble gros. Ens va convidar a asseure'ns però, com que totes les cadires estaven ocupades, tots ens vam quedar drets fins que vam marxar. Va ser la meva primera experiència d'estar-me dreta, però més tard vaig descobrir que tothom s'estava dret així durant hores. Contra la paret hi havia un quadre enorme, una tela estranya de colors clars i foscos, és tot el que en puc dir, d'un grup, un grup enorme, i al costat una altra, en una mena de vermell marronós, de tres dones cantelludes que posaven, totes elles, més aviat esgarrifofes. Picasso i Gertrude Stein es posaren a parlar drets. Jo em vaig quedar dreta darrere, mirant. No puc dir que compregués res, però hi havia alguna cosa de dolorós i de bell alhora, i d'opressiu i engabiati. Era l'opinió de Gertru-

de Stein, i la meva. Picasso, aleshores, va treure un quadre petit, una tela més aviat inacabada que no podia acabar, molt clara, gairebé blanca, amb dues figures que es podien distingir però que no estaven gaire acabades ni es podien acabar. És el que deia Picasso, però no ho hauria acceptat mai. Sí, ja ho sé, va contestar Gertrude Stein. Però, tanmateix, és l'única on ja hi és tot. Sí, ja ho sé, va contestar ell, i es va quedar en silenci. Després d'això continuaren la conversa en veu baixa i, tot d'una, Miss Stein va dir, bé, ens n'hem d'anar, hem quedat per prendre el te amb Fernande. Sí, ja ho sé, contesta Picasso. La veus molt sovint, va preguntar ella, ell es posà molt vermell i es va mostrar molt tímid. No he estat mai a casa seva, va dir amb ressentiment. Ella va riure per sota el nas, bé, sigui com sigui, ara hi anàvem, va dir, i Miss Toklas aprendrà francès amb ella. Ah, aquella Miss Toklas, va fer ell, de peus petits com una espanyola i arracades de gitana, i que té un pare que és rei de Polònia com els Poniatowski, és clar que n'aprendrà. Tots vam riure, i ens vam encaminar cap a la porta. Allà, dempeus, hi havia un home molt atractiu. Oh, Agero, va dir Picasso, coneixes aquestes senyores? S'assembla al Greco, vaig dir jo, en anglès, Picasso va agafar el nom al vol, un Greco fals, però, va dir. Oh, m'oblidava de donar-te això, va dir Gertrude Stein tot allargant a Picasso un feix de diaris, et consolaran. El va desfer, eren suplementos dominicals de diaris nord-americans, eren els nois Katzenjammer. *Oh oui, oh oui*, va dir amb la cara plena de satisfacció, *merci*, gràcies Gertrude, i ens en vam anar.

Aleshores ens en vam anar, i vam continuar turó amunt. Què en penses, del que has vist, va preguntar Miss Stein. Bé, he vist alguna cosa. És clar, que has vist alguna cosa, va fer ella, però t'has adonat de la relació que hi havia amb aquells dos quadres davant dels quals vas passar tanta estona asseguda a la inauguració? Només que els Picassos eren més aviat horribles, i els altres no. És clar, va fer ella, tal com Picasso va dir una vegada, quan et poses a fer una cosa és tot tan complicat que de

segur que et sortirà lletja, però els qui la faran després ja no s'han de preocupar per fer-la i es poden dedicar a fer-la bonica i, per tant, a tothom li agrada que la facin primer els altres.

Vam continuar i vam tombar per un carreró avall, i vam trobar una altra casa baixa i preguntàrem per Mademoiselle Bellevallée, i ens van fer passar per un passadís petit, i trucàrem i entràrem en una habitació de dimensions mitjanes on hi havia un llit molt gran i un piano i una petita taula de te, i Fernande amb dues persones més.

Una d'elles era Alice Princet. Tenia un aire de Mare de Déu, amb aquells meravellosos ulls grans i aquell cabell encantador. Fernande ens va explicar més tard que era filla d'un treballador i tenia aquells polzes vulgars que són característics dels treballadors, naturalment. Havia viscut, ens va dir Fernande, set anys amb Princet, el qual treballava pel govern, i li havia estat fidel a la manera de Montmartre, és a dir, que li havia fet costat en la salut i en la malaltia, però també se l'havia passada bé, per cert. Ara estaven a punt de casar-se. A Princet l'havien nomenat cap del seu petit departament administratiu i havia de convidar altres caps de departament a casa seva i, per tant, és clar, havia de regularitzar la relació. De fet, es casaren pocs mesos més tard, i va ser arran del seu casament que Max Jacob va fer el seu famós comentari, és fantàstic desitjar una dona durant set anys i poder-la obtenir finalment. Picasso va fer-ne un de més pràctic, per què s'havien de casar si s'han de divorciar tot seguit. Va ser una profecia.

Tan bon punt es van casar, Alice Princet va conèixer Derain, i Derain la va conèixer a ella. Va ser el que els francesos diuen *un coup de foudre*, o un enamorament sobtat. Van perdre el cap l'un per l'altre. Princet intentà suportar-ho, però ara estaven casats i ja no era el mateix. A més, estava furiós per primera vegada en la seva vida i, en un atac de ràbia, va esquinçar el primer abric de pell d'Alice, el qual s'havia fet per al casament. Això va ser la gota que va fer vessar el got i, al cap

de sis mesos del casament, Alice va deixar Princet per sempre. Derain i ella es posaren a viure junts i ja no s'han separat d'ençà d'aleshores. Sempre m'ha agradat Alice Derain. Tenia un cert aire salvatge que potser estava relacionat amb els seus polzes vulgars i curiosament no desentonava amb la seva cara de Mare de Déu.

L'altra dona era Germaine Pichot, un tipus completament diferent. Era tranquil·la, assenyada, i espanyola, tenia aquelles espatlles quadrades i la mirada fixa i perduda de les espanyoles. Era molt amable. Estava casada amb un pintor espanyol, Pichot, que era una persona força encantadora, alt i prim com un d'aquells Crists primitius de les esglésies espanyoles, i quan ballava una dansa espanyola, cosa que va fer més tard al famós banquet en homenatge a Rousseau, ho feia d'una manera impressionantment religiosa.

Germaine, ens va dir Fernande, era la protagonista d'una història molt estranya, una vegada va portar un jove a l'hospital, havia resultat ferit en una batussa en un cabaret i tota aquella gentada l'havia abandonat. Germaine, amb tota naturalitat, s'hi va acostar i se'l va mirar amb deteniment. Tenia moltes germanes, totes elles havien nascut i s'havien criat a Montmartre, i totes eren de pares diferents i s'havien casat amb homes d'altres nacionalitats, fins i tot amb turcs i armenis. Germaine, molt temps més tard, va estar malalta durant anys, i sempre tenia al seu voltant una munió d'incondicionals. Acostumaven a dur-la en la seva cadira al cine del costat i ells, i ella asseguda a la cadira, s'empassaven tota la sessió. Ho feien un cop a la setmana, regularment. M'imagino que encara ho fan.

La conversa al voltant de la tauleta de te de Fernande no era gaire animada, ningú no tenia res per dir. Era un plaer conèixer-les, era fins i tot un honor, però això era tot. Fernande es va queixar una mica perquè la seva dona de fer feines no havia tret bé la pols ni esbandit com calia les tasses de te, i també pel fet que comprar-se un llit i un piano a terminis tenia aspec-

tes desagradables. A banda d'això, cap de nosaltres no tenia realment res per dir.

Al final, ella i jo ens posàrem d'acord sobre les classes de francès, jo li pagaria cinquanta centaus per hora, i ella em vindria a casa dos dies a partir d'aleshores. Només cap al final de la visita es van mostrar més naturals. Fernande va preguntar a Miss Stein si li quedava cap dels suplementes còmics dels diaris nord-americans. Gertrude Stein va contestar que els acabava de donar a Pablo.

Fernande es posà vermella com una lleona que està defensant els seus petits. És una brutalitat que mai no li perdonaré, va dir. El vaig conèixer al carrer, duia un d'aquests suplementes còmics a la mà, li vaig demanar que me'l deixés per distreure'm i ell s'hi va negar brutalment. Va ser una mostra de brutalitat que mai no oblidaré. Et prego, Gertrude, que em donis a mi els pròxims exemplars del suplement còmic. Gertrude Stein va dir, bé, és clar, naturalment.

Quan sortíem em va comentar, esperem que tornin a anar plegats abans que surti el pròxim suplement còmic dels nois Katzenjammer perquè si no els dono a Pablo, se m'enfadarà molt, i si els hi dono, Fernande farà uns escarafalls de mil dimonis. Bé, suposo que hauré de dir que els he perdut, o bé que el meu germà els ha donat a Pablo per error.

Fernande va ser força puntual a la cita i vam començar la lliçó. Naturalment, per seguir una classe de francès has de parlar, i Fernande tenia tres temes, els barrets, ja no quedava gaire per dir sobre els barrets, els perfums, teníem alguna cosa per dir sobre els perfums. Els perfums eren realment la gran extravagància de Fernande, era l'escàndol de Montmartre perquè una vegada s'havia comprat una ampolla de perfum que es deia Fum i n'havia pagat vuitanta francs, setze dòlars aleshores, i no tenia cap aroma però un color tan meravellós que semblava autèntic fum líquid embotellat. El seu tercer tema eren les pells. Hi havia tres categories de pells, n'hi havia de

primera categoria, la marta gibelina, de segona categoria, l'ermí i la xinxilla, i de tercera categoria, la guineu i l'esquirol. Era la cosa més sorprenent que havia sentit a París. Estava bocabadada. La xinxilla, de segona categoria, l'esquirol, considerat una pell per vestir.

L'altra única conversa que vam tenir va ser sobre els noms dels gossos que aleshores estaven de moda. Aquest era un meu tema, i després de la descripció ella sempre dubtava, ah sí, deia tot i il·luminant-se, estàs parlant d'un petit gos belga que es diu grifó.

Aquí acabava tot, era molt bonica però un xic avorrida i monòtona. Per tant, li vaig proposar que ens trobéssim fora de casa, en un saló de te, o anéssim a passejar per Montmartre. Això va estar millor. Em va començar a contar coses. Vaig conèixer Max Jacob. Ell i Fernande eren molt divertits quan estaven junts. Es comportaven com una parella cortesana del primer imperi, ell com *le vieux marquis* que li besava la mà i li feia compliments, i ella com l'emperadriu Josefina que rebia la seva visita. Era una caricatura, però una caricatura meravellosa. Després, em va parlar d'una dona misteriosa i horrible que es deia Marie Laurencin, que feia sorolls com els animals i amoinava Picasso. Me la vaig imaginar com una velleta horrible, i vaig quedar fascinada quan vaig conèixer la jove i elegant Marie, que semblava un Clouet. Max Jacob em va fer la carta astral. Va ser tot un honor, perquè me la va escriure. Aleshores no me'n vaig adonar, però ara ho sé, me n'he adonat molt més tard, quan he vist que tots aquells joves que ara admiren tant Max estan tan sorpresos de veure que em va escriure la meva, ja que se suposava que no n'escrivia cap, només la comentava, per treure's la feina de sobre. Bé, sigui com sigui, jo tinc la meva, i està escrita.

Després em contà també un munt d'anècdotes sobre Van Dongen i la seva dona i la seva filla petita, les dues holandeses. Van Dongen es va fer famós per un retrat que va fer de Fernan-

de. Va ser així com va crear el tipus dels ulls en forma d'ametlla que es van posar tant de moda més tard. Però els ulls d'ametlla de Fernande eren naturals, per bé o per mal, tot era natural en Fernande.

Naturalment, Van Dongen no acceptava que el seu quadre fos un retrat de Fernande, encara que ella havia posat per a ell, i entre ells hi havia, per tant, molta rancúnia. Van Dongen, en aquella època, era pobre, tenia una dona holandesa que era vegetariana i vivien d'espínacs. Van Dongen sovint s'escapava dels espínacs i anava a una tasca de Montmatre on les noies li pagaven el sopar i la beguda.

A més, la filla de Van Dongen només tenia quatre anys però era terrible. Van Dongen acostumava a fer-li fer acrobàcies i agafant-la per una cama la feia girar al voltant del seu cap. Quan feia un petó a Picasso, de qui n'estava molt, gairebé l'ofegava, ell li tenia molta por.

Em contà més histories sobre Germaine Pichot i el circ d'on treia els seus amants, i tot eren anècdotes del passat i del present de la vida de Montmartre. La mateixa Fernande tenia un ideal. Era Evelyn Thaw, l'heroïna del moment. I Fernande l'adorava, de la mateixa manera que la generació de després va adorar Mary Pickford, era tan rossa, tan pàl·lida, tan... tot, i Fernande deixava anar un sospir d'admiració.

La pròxima vegada que vaig veure Gertrude Stein, em va preguntar tot d'una, Fernande porta les arracades. No ho sé, vaig fer jo. Bé, fixa-t'hi, va dir. La pròxima vegada que vaig veure Gertrude Stein li vaig dir, sí, Fernande porta les arracades. Bé, doncs, va dir ella, ja no hi podem fer res, és una murga perquè Picasso, és clar, com que no té ningú a l'estudi no es pot quedar a casa. Una altra setmana vaig poder comunicar que Fernande ja no duia les arracades. Oh, tot va bé doncs, ja s'ha quedat sense diners i tot s'ha acabat, va dir Gertrude Stein. I s'havia acabat. Una setmana més tard jo sopava amb Fernande i Pablo a la Rue de Fleurus.

Vaig regalar a Fernande un vestit xinès de San Francisco, i Picasso em va donar un dibuix preciós.

I ara us contaré com va ser que dues nord-americanes es trobessin al bell mig d'un moviment artístic del qual el món exterior, en aquella època, no en sabia ben bé res.

“Si escolteu la música del llibre, copsareu el murmuri de la malenconia. Si us el mireu com un exercici de confiança en un mateix, entendreu la seva brillantor.”

Janet Malcolm

Alice B. Toklas va ser, des que es van conèixer a París el 1907 i fins a la seva mort, la companya de Gertrude Stein. A *Autobiografia d’Alice B. Toklas*, el més celebrat dels seus llibres, Stein agafa la veu de Toklas per escriure, amb una característica autoconfiança, la seva pròpia autobiografia. Enginyosa i molt divertida, de vegades amb un to que l’acosta a una columna de xafarderies, Stein hi descabdella tot d’anècdotes de figures famoses, com Henri Matisse, Pablo Picasso i Georges Braque, a qui Stein i Toklas acullen a la seva casa de la Rue de Fleurus.

Amb un recurs estilístic que permet a Stein obtenir la distància necessària per preservar la seva intimitat personal, *Autobiografia d’Alice B. Toklas* és un llibre excepcional que esdevé l’evocació magistral de tot un món i de tota una època.

L'AVENC Literatures